

A TÁRSADALMI TERMÉK FIZIKAI TERJEDELME INDEXÉNEK KISZÁMÍTÁSA KÉRDÉSÉHEZ*

A szocialista társadalomban a társadalmi termék a népgazdaságban meghatározott időszak alatt előállított anyagi javak összességét jelenti.

Az árutertermelő kapitalista gazdaságban az áru használati értéke és értéke közötti ellentmondás magában hordozza a kapitalista gazdasági rendszer összes alapvető antagonistikus ellentmondásainak csiráját.

A kapitalista termelés a termelési eszközök magántulajdonán és a munkásosztálynak a tőkésosztály által való kizsákmányolásán alapszik. A kapitalista termelés célja a legnagyobb nyereség elérése. Az áru használati értéke a tőkést nem önmagáért, hanem csak mint a nyereségszerzés eszköze érdekli.

A Szovjetunióban a termelési viszonyok alapjául a termelési eszközök társadalmi tulajdona szolgál. A termelési viszonyok a szocialista gazdasági rendszerben teljes mértékben megfelelnek a termelőeszközök jellegének.

Az áru-pénz-kapcsolatok tekintetében a szocialista gazdaságban az értéktörvény átalakult formában érvényesül. Az értéktörvényt a szocialista állam a népgazdaság tervszerű irányítására használja fel.

A szocialista államban az árutertermelés célja a szocialista bővített újratermelés szükségleteinek és a dolgozók személyi szükségleteinek kielégítése, ellentétben a kapitalista termeléssel, amelynek célja a nyereség. A társadalmi termék értékben való kifejezése a Szovjetunióban kapcsolatban van az országban fennálló áru-pénzviszonyokkal, valamint a szocialista vállalatok irányításának ama rendszerével, amelynek alapelve az önálló elszámolás.

A társadalmi termék áru-pénzbeli formájából következik, hogy elosztása az érték felosztását jelenti. Ebből következik a társadalmi termék termelési és elosztási mutatószámai pénzértékben való kifejezésének minden jelentősége; ebből következik a társadalmi termék értékben, illetve pénzértékben való számbavételének jelentősége a Szovjetunióban.

A pénzértékben való számbavétel alapján történik a munka és a fogyasztás mértékének ellenőrzése, annak az ellenőrzésnek megszervezése, amely a szocializmus alapelve: „mindenki képességei szerint, mindekinek munkája szerint” érvényesüléséhez nélkülözhetetlen. A pénzértékben való számbavételnek döntő szerepe van a szocialista vállalatok munkája feletti,

* Vesztnyik sztatizisztiki, Goszstatizdat, Moszkva, 1951, 2. sz., 10—19. old.

egész országra kiterjedő ellenőrzés és a gazdasági szervezetek egymás közötti kapcsolatainak megszervezésében.

A pénzürtékben való számbavétel nagy jelentőségéből azonban nem következik az, hogy a természetes természetes mértékegységekben való számbavétele másodrendű, mellékes kérdés volna.

Az anyagi termelés elsősorban konkrét anyagi javaknak, mint használati értékeknek előállítását jelenti. A Szovjetunió népgazdasági tervei-
ben a termelés pénzürtékben kifejezett terjedelme mellett számos termék tekintetében a tervfeladatokat természetes mértékegységben is megadják. Ezzel kapcsolatban a termelés számbavételénél ki kell mutatni azt is, hogy az egyes konkrét termékek termelési tervét miként teljesítették.

A természetes mértékegységekben kifejezett termelésstatisztikai adatok alapján vizsgálják a népgazdaság egyes ágai közötti kapcsolatokat (például az egyes fontosabb termékfajtáknak más termékek előállításánál nyersanyagként való felhasználását) és a társadalmi termék előállítására vonatkozó számos más kérdést. A pénzürtékben és a természetes mértékegységekben való számbavétel nem áll egymással szemben, hanem az egyik a másikat kiegészíti.

Az egyes termékeknel a termelés természetes mértékegységekben kifejezett mennyisége megegyezik a termelés fizikai terjedelmének fogalmával, s ennek megfelelően a termelés fizikai terjedelme mértékegységül a termékek fizikai mértékegységei: darab, súly-, hossz-, terület-, stb. mér-
tékek szolgálnak.

Sokkal bonyolultabb azonban a termelés „fizikai terjedelmének” kiszámítása különböző termékek összesége esetében.

A termelés terjedelmének, mint a különféle termékek összegezésének kiszámítása feltételezi azoknak valamilyen egységes egészébe való összesítését, s ezzel kapcsolatban valamilyen általános mértékegység segítségével való mérését. Az összes termékek részére ilyen közös, általános mértékegységül a társadalmilag szükséges munka, az érték szolgál. Ez egyformán alkalmas mind a társadalmi termék valamely meghatározott időszakra vonatkozó terjedelmének megállapítására, mind a társadalmi termék terjedelmének különböző időszakok alatt bekövetkezett változását jellemző mutatószámok kiszámítására. A társadalmi munka az összes használati értékre vonatkozóan közös ismérv, függetlenül azok természeti sajátosságától.

Az áru-pénzbeli viszonyok között a társadalmi munkaráfordítás meghatározott anyagi javakban ölt tárgyi alakot és az érték meghatározott nagyságban fejeződik ki; az érték mint közös ismérv azt mutatja, hogy az egyes termékekben mennyi társadalmilag szükséges munka testesült meg. Ez a társadalmi termék fizikai terjedelme természetének megértése szempontjából igen fontos körülmény. A termelés úgynevezett fizikai terjedelme jelenti a termelés értékben kifejezett terjedelmét is s az egyes termékek mértékegységül pénzbeli mérőeszköz szolgál. Ezért a termelés fizikai terjedelme indexének kiszámításánál hibát jelent, ha az egyes termékek mérésére nem értékbeli, hanem természetes mértékegységeket használunk. Természetes, hogy egyes fogyasztási javakat, az ezeket, mint használati értékeket jellemző ismérvek alapján meghatározott célra, közös csoportba összesíthetünk. Így például az egyes tüzelőanyagfajták a kalória-tartalom alapján átszámíthatók normál tüzelőanyagra, vagy az élelmiszerek

a kalóriatartalom alapján összemérhetők és ezen ismérv alapján összesítve fejezhető ki. Figyelembe kell azonban venni, hogy számos olyan használati érték van, amely még ilyen értelemben sem mérhető össze. Figyelembe kell venni továbbá, hogy azok az ismérvek, amelyek alapján az egyes fogyasztási javak közös csoportba egyesíthetők, nem merítik ki az egyes használati értékek összes jellemző vonásait. Így például az élelmiszereknek, mint használati értékeknek jellemzői a kalóriatartalomra vonatkozó adatokkal nincsenek kimerítve. Ennélfogva tehát az ilyen módon összesített csoportokat nem tekinthetjük a társadalmi termék fizikai terjedelmének.

A fizikai terjedelem indexének, mint sok más indexnek az a feladata, hogy különféle (különnemű) jelenségek időbeli változását jellemezze. Ezt a különmeműséget azonban nem szabad úgy értelmezni, hogy az a jelenségek teljes minőségi különbözőségét jelenti. A polgári közgazdászok úgy tartják, hogy indexelendő érték bármely mutatószám lehet, még olyan mutatószámok is, amelyek egymással semmiféle kapcsolatban nincsenek, illetve amelyeket csupán külső ismérvek kapcsolnak össze. A polgári közgazdászok véleménye szerint az index olyan mutatószám, amelynek az a célja, hogy csupán rendszerbe foglalja a lényegüket tekintve különmemű jelenségeket, s azokat a vizsgálódásra alkalmas összesített összegezett formában mutassa be. Éppen ezért a polgári közgazdászok véleménye szerint az index helyes felépítésének kritériuma nem az, hogy az index azoknak a jelenségeknek gazdasági lényegét tükrözze vissza, amelyeknek dinamikáját hivatott jellemezni, hanem csupán az, hogy bizonyos mértékben megfeleljen a vizsgált mutatószámok tartalmával gyakran semmiféle kapcsolatban nem lévő, meghatározott formális követelményeknek.

Ezt az indexek értelmezésénél vallott tudományellenes módszertani felfogást a polgári közgazdászok az indexszámítás terén az indexek közvetlen meghamisításával kapcsolják össze. Az a körülmény, hogy az indexeket elszakítják a jelenségek gazdasági tartalmától, lehetőséget nyújt a polgári közgazdászoknak arra, hogy a legkülönbözőbb hamisítási módszereket alkalmazzák. Különösen széles körben alkalmazzák a különböző hamisítási módszereket azoknak az indexeknek kiszámításánál, amelyeknek az a feladatuk, hogy a kapitalista országokban a munkásosztály anyagi helyzetét jellemezzék. Ezek közé a nyilvánvalóan meghamisított indexek közé tartoznak a polgári közgazdászok által kiszámított foglalkoztatottsági, munkabér-, ár- és reálbérindexek.

A szovjet statisztika abból az előfeltételből indul ki, hogy az index a reális sokaság változását tükrözi. Az index nem a fejlődés általános tendenciáját kifejező egyszerű mutatószám, nem a lényegüket tekintve különmemű jelenségek rendszerbefoglalásának módszere, amint ezt a polgári közgazdászok vallják, hanem olyan viszonyszám, amely a reális abszolút értékek valóságos dinamikáját tükrözi vissza. A termelés fizikai terjedelmének indexe oly viszonyszám, amely a termelés abszolút terjedelmének időbeli változását jellemzi.

A termelés fizikai terjedelmét kifejező index felépítésének lehetősége azon alapszik, hogy az egyes termékek, eltekintve különböző természeti sajátosságoktól, egy egységes egésznek — a társadalmi munkamegosztás alapján létrehozott társadalmi terméknek — részei.

A termékek közvetlenül, egyes időszakokra vonatkozóan megadott, értékben kifejezett mennyiségei nem fejezik ki az anyagi használati értékek terjedelmének változását. Az áru értéke a munkatermelékenységgel fordítottan, maga a használati értékek mennyisége pedig egyenesen arányos.

„A termelőerő ugyanis mindig valamely hasznos, konkrét munka termelőereje és a valóságban csak azt határozza meg, hogy a céltudatos termelő tevékenységnek egy adott időközben mily nagy a határfoka. A hasznos munka tehát termelőereje emelkedésével vagy esésével *egyenes arányban* lesz a termékek gazdagabb vagy szűkösebb forrása. Ezzel szemben az *értékben* ábrázolt munkát a termelőerő változása önmagában egyáltalán nem érinti. Miután a termelőerő a munka konkrét hasznos formájához tartozik, nem érintheti többé a munkát, mihelyt annak konkrét hasznos formájától eltekintünk. Ugyanaz a munka tehát *ugyanazon időközökben* mindig *ugyanazt az érték nagyságot* szolgáltatja, akárhogy is változzék is a termelőerő. De *ugyanabban az időtartamban különböző mennyiségű használati értéket* szolgáltat, többet, ha a termelőerő emelkedik, kevesebbet, ha esik.“¹

A termékek értékének, tehát a konkrét értékviszonyoknak a társadalmilag szükséges munkaráfördítés az alapja.

A különböző időszakok munkaráfördítései, mint a termelés terjedelmének mutatószámai rendszeren összehasonlíthatatlanok, mert a különböző időszakokban a munkatermelékenység színvonala is különböző. A termelés terjedelme időbeli változásának jellemzése céljából a különböző időszakok munkaráfördítéseit egységes munkatermelékenységi színvonalra kell átszámítani.

A mondottakból következik, hogy a termelés fizikai terjedelmének dinamikáját jellemző mutatószám kiszámítása lényegében a folyó időszak munkaráfördítésének a bázisidőszak munkatermelékenységi színvonalára való átszámítását jelenti. A feladat abban áll, hogy kiszámítsuk a munkamennyiséget, amelyet a folyó időszakban előállított termelésre rá kellett volna fordítani abban az esetben, ha a munkatermelékenység a folyó időszakban ugyanaz lett volna, mint a bázisidőszakban. A folyó időszak így kiszámított feltételes munkamennyiségét ebben az esetben már minőségi és mennyiségi szempontból összehasonlíthatjuk a bázisidőszak munkamennyiségével. A minőségi összehasonlíthatóság közvetlenül abból a tényből következik, hogy a folyó időszak termelési feltételeit átszámítottuk a bázisidőszak termelési feltételeire. Mihelyt pedig biztosítva van a minőségi összehasonlíthatóság, ezzel magával megnyílik a lehetőség a mennyiségi arányok kiszámítására. Ily módon tehát a különböző időszakok termelése terjedelmének összehasonlítása az azonos munkatermelékenységi színvonalra átszámított munkaráfördítések összehasonlítása útján lehetségesse válik.

Az egyes időszakokra vonatkozó és azonos munkatermelékenységi színvonalra átszámított munkaráfördítési mutatószámok azzal, hogy összehasonlíthatóvá lettek, meghatározott közgazdasági értelmet nyernek nemcsak mint az összehasonlítható munkaráfördítések mutatószámai, hanem mint a termelés összehasonlítható „fizikai“ terjedelmének mutatószámai is.

A termelés fizikai terjedelmét kifejező index felépítésénél nem a különböző időszakok természetes mértékegységben megadott termelésének

¹ Marx: A tőke, I. kötet, 1949, 52–53. old., oroszul és u. a., Szikra, Budapest, 1948, 55. old.

abszolút nagyságát hasonlítjuk össze, hanem a termék előállításának megfelelő és azonos munkatermelékenységi színvonalra átszámított munkaráfordításokat.

Az értéktörvény átalakult formában való érvényesülésének megfelelően a munka termékeit pénzértékben fejezzük ki. Ezért az azonos munkatermelékenységi színvonalra átszámított munkaráfordítások dinamikája helyett az összehasonlítható időszakok termelésének valamely időszak árain kiszámított, pénzértékben kifejezett mennyiségei dinamikájának mutatószámát keressük.

A termelés fizikai terjedelmének indexe ily módon tehát az egyes használati értékek értékben való összemérésén alapszik. Éppen ezért, mint már mondtuk, a termelés fizikai terjedelmét kifejező index felépítésénél teljesen helytelen az egyes termékek összemérésére értéki mérőeszköz helyett természetes mértékegységeket használni. Így például annak idején kísérletet tettek arra, hogy a termelés fizikai terjedelme indexének felépítésénél mérlegelési súlyként az egyes népgazdasági ágak energiát szolgáltató felszerelésének kapacitását alkalmazzák. Az energiát szolgáltató felszerelés kapacitása mellett (az összkapacitásnak, mint az adott népgazdasági ágnek a termék előállításában való részvétele aránylagos súlyát kifejező mutatószámunk meghatározása mellett) egyszerű elemként vették figyelembe a munkaerőt is, mint energiát.

Ennek a mérlegelési rendszernek az volt a célja, hogy a fizikai terjedelem indexének olyan tartalmat adjanak, amely mellett az index a termelés fizikai terjedelmének dinamikáját e szó legkövetkezetesebb értelmében visszatükrözte.

A kérdés megoldásának ez a módja nyilvánvalóan helytelen. Először is azért, mert teljesen értelmetlen egy sorba helyezni a munkaerőt és a felszerelés kapacitását és ezen az alapon kiszámítani valamely adott népgazdasági ág termelési tényezőinek összkapacitását.

Másodszor azért, mert bár a munkaráfordítás a szó fiziológiai értelmében energiaráfordítást jelent, azonban a különböző használati értékek mérőeszközéül a munkaráfordítás csak azon az alapon alkalmazható, hogy az egyes konkrét termékeket előállító munka a társadalmi összmunkának része. Az egyes termékek összemérése csupán azon az alapon lehetséges, hogy ezek a termékek a társadalmi összetermék részei.

Tegyük fel továbbá, hogy az energiát szolgáltató felszerelés kapacitása jellemzi az egyes népgazdasági ágaknak a termékek előállításában való részvételük aránylagos súlyát. Jelenti-e ez azonban azt, hogy a tulajdonságaik tekintetében különböző használati értékek ilyen mérlegelési útján érzékelhetőkké lesznek, éspedig éppen fizikai tulajdonságaik tekintetében? Nem, ez egyáltalán nem áll fenn. A különböző használati javak, mint használati értékek összemérhetetlenek. Ezért a termelés fizikai terjedelme indexének felépítésénél súlyként, azaz mérőeszközként csak értéki mutatószámokat lehet alkalmazni, más mutatószámokat nem.

Az a körülmény, hogy a termelés fizikai terjedelmének indexe feltételezi a különböző termékeknek a munkaráfordítások, illetve az érték alapján való összemérését, elkerülhetetlenül bizonyos feltételes, korlátozott jelleget ad ennek az indexnek. Ez a feltételesség és korlátozottság megvan bármely indexnél, minthogy az index maga általában olyan mutatószám, amelynek az a rendeltetése, hogy különböző jelenségek dinamikáját jellemezze.

Ebben az értelemben a fizikai terjedelem indexe, mint értéki mutatószám különbözik a természetes mértékegységekben vizsgált egyes termékek terjedelmének dinamikáját kifejező mutatószámától. Így például valamely adott időszakban termelt két tonna búza fizikai terjedelem szempontjából mindig pontosan kétszer több, mint egy másik időszakban termelt egy tonna búza. Emellett ez az arány minden időszakra vonatkozóan heíyes. Ez az arány abszolút értékű. Nem lehet azonban ilyen abszolút értéke az értéki alapon felépített fizikai terjedelem indexének, mint olyan indexnek, mely különböző termékek terjedelmének dinamikáját jellemzi. Bizonyos értelemben ilyen értéke csak megállapított időkereteken belül kiválasztott bázis esetében van. Nem lehet olyan fizikai terjedelmet kifejező indexet szerkeszteni, amelynek minden körülmények között s bármely bázis esetében (az egyes termékek árai közötti különböző arányok esetében) egy és ugyanaz volna a jelentése. Ha a termelést valamely adott időszak változatlan árain, vagy változatlan munkaráfordításban fejezzük ki (és a különböző termékek mérőeszközeként csak ezeket használhatjuk), mindig ugyanazzal a helyzettel fogunk találkozni, hogy az egyes termékek értékarányai, valamint a termékek előállításával kapcsolatos munkaráfordítások arányai a különböző időszakokban különbözők. Ebből következik: a termelés fizikai terjedelmének indexére elkerülhetetlenül befolyást gyakorol az, hogy az egyes termékek tekintetében milyen konkrét árviszonyokkal rendelkező bázist választunk. Mindig figyelembe kell venni: mely időszak árai, illetve mely időszak munkaráfordításai szolgálnak alapul a termelés fizikai terjedelme indexének kiszámításánál. Ez a körülmény azonban nem tekinthető az index hibájának, ez csak elkerülhetetlen saját-sága annak.

A különböző arányokkal rendelkező különböző bázisoknak a termelés fizikai terjedelmének indexére gyakorolt befolyása következtében a termelés fizikai terjedelmének dinamikája bármely két időszak között különböző lehet, attól függően, hogy mely időszak árait alkalmaztuk változatlan árként a termelés fizikai terjedelme indexének kiszámításánál.

Így például az 1950. évi termelésnek az 1949. évi termeléshez viszonyított 1945. évi árain számított dinamikája nem egyezhet pontosan ugyanezen évek termelése fizikai terjedelmének 1940. évi árain számított dinamikájával. Ha olyan konkrét adatsorral rendelkezünk, amely az egyes évek termelése fizikai terjedelmének dinamikáját jellemzi, akkor mindig fel kell tennünk azt a kérdést, hogy az összehasonlítandó időszakok termelése milyen árain van megadva.

Bemutatunk egy ilyen példát:

Termékek	Mennyiség természetes egységben		A termékegység ára rubelben	
	1949	1950	1940	1945
	é v b e n			
A	1000	1200	10	12
B	2000	4000	5	4

Ha változatlan árként az 1940. évi árat alkalmazzuk, akkor az 1950. évi termelésnek az 1949. évi termeléshez viszonyított növekedését jellemző volumenindex a következő:

$$A \text{ termelés fizikai terjedelme} = \frac{1200 \times 10 + 4000 \times 5}{1000 \times 10 + 2000 \times 5} = 1,60.$$

A termelés fizikai terjedelmének indexe, ha a termelést az 1945. évi árakra számítjuk át, a következő:

$$A \text{ termelés fizikai terjedelme} = \frac{1200 \times 12 + 4000 \times 4}{1000 \times 12 + 2000 \times 4} = 1,52.$$

A termelésnek a bázisidőszak változatlan árain való értékelése nem feltételes árakon (bár állandó árakon történik), hanem a bázisidőszak ténylegesen létező árain való értékelést jelenti. Így például, ha A és B termék árainak aránya a bázisidőszakban $10 : 8$ -hoz, akkor az egyes időszakok termelésének olyan arányban álló árak alapján történő értékelése, mint $10 : 1$ -hez, teljesen helytelen, minthogy ez az arány a valóságnak egyáltalán nem felel meg.

Az a vélemény, hogy a fizikai terjedelem dinamikájának vizsgálatánál bármilyen feltételes ár alkalmazható, feltéve, hogy az arányok valamennyi időszakra vonatkozóan változatlanok maradnak, teljesen hibás. A termelés változását az időszakok sorára vonatkozóan jellemző dinamikus sor nem feltételes matematikai értékek önkényesen kiszámított sora, hanem meghatározott gazdasági jelenségeket jellemző mutatószámok, az adott esetben meghatározott időszakok alatt előállított anyagi használati értékek terjedelmének változását kifejező mutatószámok sora.

Annak érdekében, hogy az egész sor megfelelő gazdasági jelentőségre tegyen szert, a kiindulási év termelését nem feltételes, hanem tényleges (reális) árakon kell értékelnünk, éppen úgy, mint ahogy a folyóidőszak termelését is ugyanezekben a tényleges (reális) árakon kell értékelnünk.

A termelés fizikai terjedelme indexének, mint mutatószámnak, a természetéből következik az index formája is. Abból a célból, hogy a használati értékek időbeli változását (dinamikáját) visszatükrözzük, az összehasonlítható időszakok termelését a bázisidőszak árain kell kifejezni. A termelésnek valamely adott időszak árain való értékelése az aggregát index alkalmazását jelenti, amelynek képlete a következő:

$$A \text{ fizikai terjedelem indexe} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

ahol q_1 — a beszámolási időszak termelése,

q_0 — a bázisidőszak termelése,

p_0 — a termékegység ára a bázisidőszakban.

Az aggregát index a termelés fizikai terjedelme indexének kiszámításánál az alapvető kiindulási forma.

Amennyiben a fizikai terjedelem indexének felépítésénél a különböző (különmű) termékek mérőeszközéül értékí mérőeszköz szolgál, annyiban a fizikai terjedelem indexe kiszámítható a termékek értékben kifejezett mennyiségének aránya alapján.

A termelés fizikai terjedelmének indexe és az értékindex között a következő mennyiségi összefüggés áll fenn: a termelés fizikai terjedelmének indexe egyenlő az értékindex és az árindex hányadosával. Ez nyilvánvaló a következőkből:

$$\text{A fizikai terjedelem indexe} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} : \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

*

Az ipari termelés tervezésénél és számbavételénél 1949-ig az ipar össztermelésének értékelésére változatlan árként az 1926/27. évi árakat alkalmazták. Az ipari termelés értékelése ezeken az árakon történt minden egyes iparvállalatnál.

1949-ben az ipari termelés tervezésére és ennek megfelelően a termelés számbavételére vonatkozóan is új rendszert vezettek be. Az ipari vállalatok termelését a vállalatok érvényben lévő kibocsátási árain tervezik.

Az ipari termelési terv teljesítésének számbavétele szintén a vállalatok érvényben lévő kibocsátási árain történik. Az ipar termelését 1949—1950. években forgalmiadóval együtt számított ipari nagybani árakon is megtervezték.

A termelésnek a vállalatok érvényben lévő kibocsátási árain való tervezése és számbavétele igen nagy jelentőségű a vállalat önálló gazdasági elszámolásának megerősítése szempontjából. Ez a tervezési és számbavételi módszer lehetőséget nyújt arra, hogy a termelés terjedelmével összehasonlítva vizsgáljuk az értékesített termelés terjedelmét, a kibocsátott termelés önköltségét, a kifizetett munkabért, a vállalat jövedelmezőségének mutatószámait.

Ezzel azonban még nem szűnik meg a termelés fizikai terjedelmének dinamikáját kifejező mutatószám kiszámításának problémája. Erre a célra az egyes időszakok termelését valamely módszer segítségével összehasonlító árakon kell kifejezni. Ennek érdekében 1949—1950. években a termelésnek az érvényben lévő nagybani árakon való számbavétele mellett egyidejűleg az iparban fenntartották továbbra is a termelésnek az 1926/27. évi változatlan árakon való számbavételét is.

Ez az értékelési módszer lehetővé tette, hogy a termelés tényleges terjedelmét összehasonlítsák a népgazdaság helyreállítására és fejlesztésére vonatkozó ötéves tervben megállapított termelés terjedelmével.

A termelés fizikai terjedelme dinamikáját kifejező mutatószámok kiszámításánál az 1926/27. évi áraknak mint változatlan áraknak megszüntetésével kapcsolatban bizonyos módszertani kérdések vetődtek fel.

Ide tartozik például ez a kérdés: a termelés fizikai terjedelmének dinamikáját kifejező mutatószámokat az egyes időszakokra vonatkozóan a vállalatok termelésének egy adott időszak árain való teljes értékelése alapján kell-e kiszámítani, vagy ezeket a mutatószámokat a beszámolási időszak termelését kifejező értékindexnek az árindekkel való osztása útján kell kiszámítani. Az utóbbi esetben az egész értékelési munka központilag, a minisztériumokban, illetve a Központi Statisztikai Hivatalban elvégezhető, s magukat az árindekkeket pedig nem kell valamennyi, hanem csak a reprezentatív módszerrel kiválasztott termékek körére vonatkozóan kiszámítani.

Magától értetődik, hogy a termelés fizikai terjedelmét az az index fogja leghelyesebben kifejezni, amelyet az ipar egész termelésének összehasonlító árakon történt értékelése útján számítunk ki.

A reprezentatív módszerrel kiszámított termékek árindekének a beszámolási időszak termelésének értékindexével való egybevetése kevésbé

pontos eredményt ad. Ennek az indexnek az összes termékre kiterjedő teljeskörű értékelés útján nyert indexszel szemben az előnye csupán az, hogy ennél a termelés értékelésével kapcsolatos számítási munkálatok mennyisége kisebb.

Ezért nyilvánvalóan helytelen egyes közgazdászoknak az az álláspontja, hogy elvi megfontolások alapján elutasítják a termelés összehasonlító árakon történő teljeskörű értékelésének módszerét, amiben a termelésnek az érvényben lévő változatlan árakon való új tervezési és számbavételi alapelvének szinte a megsértését látják. Mindkét indexnek egy és ugyanaz a célja: a termelés fizikai terjedelme időbeli változásának jellemzése. A különbség csak annyi, hogy az egyik esetben pontos, a másik esetben pedig kevésbé pontos adatokat kapunk.

A termelés fizikai terjedelme indexének magával a formájával kapcsolatban is felvetődik egy kérdés.

A termelés fizikai terjedelme indexének kiszámítása két változat szerint lehetséges:

1. A megfelelő időszak termelésének a megelőző időszak árain értékelt terjedelmét összehasonlítjuk a megelőző időszak termelésének tényleges értékelt terjedelmével.

2. Az egyes időszakok termelését valamely adott időszak árain értékeljük. Összehasonlító árként vehetjük akár az egyes időszakok termelését jellemző adott dinamikus sor állományába tartozó valamelyik időszak árait, akár az említett dinamikus sorban nem szereplő időszakét.

Melyik indexrendszer lesz ezek közül a helyesebb?

Ha két időszak termelési fizikai terjedelmének összehasonlításáról van szó, akkor a leghelyesebb az lesz, ha az összehasonlítást az egyik időszak termelésének a másik időszak árain való értékelése útján végezzük. Így például az 1951. évi termelés terjedelmének 1950. évi termelés terjedelméhez viszonyított változását jellemző fizikai terjedelem indexének kiszámítása végett az 1951. évi termelést az 1950. évi árakon kell értékelni és össze kell hasonlítani az 1950. évnél ugyanezen év tényleges árain értékelt termelésével; vagy például az 1952. év termelésének az 1950. év termelésével való összehasonlításánál az 1952. évi termelést az 1950. évi árakon kell értékelni, s így kell összehasonlítani az 1950. év ugyanezen év árain értékelt termelésével.

Ez a tétel közvetlen kapcsolatban van magával a termelés fizikai terjedelme indexével, amely az egyes időszakok termékeinek megtermelésével kapcsolatos és azonos munkatermelékenységi színvonalra átszámított munkaráfordítások dinamikáját mutatja. Nyilvánvaló, hogy a munkaráfordításokat annak az időszaknak munkatermelékenységi színvonalára kell átszámítani, amelynek termelésével a termelés terjedelmének összehasonlítása történik. A termelés fizikai terjedelmének dinamikáját kifejező mutatószám szerkesztésénél a feladat azonban abban áll, hogy olyan mutatószámot készítsünk, amely ezt a dinamikát nemcsak két időszakra, hanem egymással kapcsolatos időszakok egész sorára vonatkozóan mutatja.

Hogyan kell például az 1953. évi termelés terjedelmét az 1950. évi és 1952. évi termelés terjedelmével összehasonlítani? Elméleti szempontból a leghelyesebb az volna, ha az 1953. évi termelést az egyik esetben 1950. évi, a másik esetben pedig 1952. évi árakon értékelnénk. Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyen kétszeres értékelés rendkívül nehézkes művelet volna. Itt az egyszerűbb megoldást kell választani.

Az egyik megoldás az, hogy valamennyi év termelését egy adott időszak árain, a másik pedig az, hogy minden egyes időszak termelését az előző időszak árain értékeljük; ebben az esetben a termelés terjedelmének az adott időszakban bekövetkezett és a megfelelő időszaknál távolabbi időszakhoz viszonyított változását jellemző fizikai terjedelem (volumen) indexet, mint a láncindex szorzatát kapjuk meg.

E két számítás közül elméleti-módszertani szempontból az a helyesebb, amelynek a fizikai terjedelem indexét az összes időszakok termelésének egy adott időszak árain történt értékelése útján számítjuk ki. Ebben az esetben az egész dinamikus sor nagyobb összehasonlító erőre tesz szert, mint az a sor, amelyet a láncindexek összeszorozása útján kaptunk, mint-hogy az előbbi esetben minden egyes időszak árait egy és ugyanarra a színvonalra — a bázisidőszak színvonalára — számítottunk át. A második esetben a sor minden egyes tagjának más a bázisa (a fentiekben már rámutatunk a különböző bázisoknak az indexre gyakorolt befolyására). A láncindexek összeszorozása útján kiszámított index lényegében a különböző bázisoknak az indexre gyakorolt befolyását, azaz a termelés különböző mértékben történt értékelésének befolyását tükrözi.

Természetesen figyelembe kell venni, hogy az adott dinamikus sor összes időszak termelésének egy adott időszak árain való értékelésénél nem szabad túlságosan távoli időszakot bázisul választani (mintahogy az az 1926/27. évi áraikon való értékelésnél történik). Gyakorlatilag célszerű, ha öt évnél nem távolabbi időszakot választunk bázisul.

A termelés fizikai terjedelme indexének felépítésénél fontos kérdés azoknak az áraknak megválasztása, amelyek szerint az összehasonlítandó időszakok termelését értékelni kell. Egy és ugyanannak a terméknek a bázisidőszakban a különböző vállalatoknál különböző ára lehet. Ennek megfelelően az egyes vállalatok termelését értékelhetjük akár az adott vállalat bázisidőszakbeli árain, akár az összes vállalat termelése alapján számított bázisidőszakbeli egységes árakon. Az utóbbi módszer a helyesebb. Az átlagos árak statisztikai értékek. A valóságban az átlagos árral az egyedi árak közül egyik sem azonos. Az átlagos ár azonban mégis objektív ár, mert a bázisidőszak munkatermelékenységének mutatószámával van összefüggésben. Az árak a munkaráfordításon alapulnak. Népgazdasági szempontból az átlagos ár az adott termékfajtára eső munkaráfordítás átlagos normáit fejezi ki.

A társadalmi termék fizikai terjedelmét kifejező mutatószám tartalmának kifejtésével kapcsolatos fent vizsgált általános kérdések egyáltalán nem merítik ki a társadalmi termék fizikai terjedelmének meghatározásával kapcsolatos összes problémákat. Nevezetesen nem érintettük az egyes népgazdasági ágak termelésének változatlan árakon való értékelésével kapcsolatos konkrét kérdéseket, a társadalmi terméknek a lakosság jövedelmét alkotó részei értékelésének kérdéseit, a munkások és tisztviselők reálbér-indexeinek és a lakosság jövedelmeire vonatkozó összehasonlító árakon számított indexeknek szerkesztésével kapcsolatos kérdéseket, az anyagi javak fogyasztási indexeinek és a lakosság egyes csoportjainak viszonylagos fogyasztási színvonalát jellemző összesítő mutatószámoknak kiszámításával kapcsolatos, stb. kérdéseket.

E gyakorlati szempontból igen fontos kérdések önálló tárgyalást kívánnak.